

Jolanta Dyoniziak

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

Stereotyp w językoznawstwie kognitywnym

1. Wokół pojęcia stereotypu

Termin *stereotyp* pojawia się w językoznawstwie ostatnio dość często w szeregu badań szczegółowych. Koniecznym wydaje się ustalenie typologii w obrębie prezentowanych odcieni lub rozszerzeń definicyjnych omawianego zjawiska. Stosowane wraz z pojawieniem się kognitywizmu ujęcie interdyscyplinarne w metodologii badań językowych, wzajemne przenikanie się nauk społecznych, takich jak psychologia, filozofia, i socjologia spowodowało, iż termin *stereotyp* stał się dziś polisemiczny.

Począwszy od ubiegłego stulecia, problem stereotypu wywołuje szereg dyskusji naukowych na gruncie nauk społecznych, zwieńczonych niejednokrotnie odpowiednią teorią (Lippmann, Putnam, Rosch). Jedną z cech studiów prowadzonych nad tym zjawiskiem jest nie tylko wielokierunkowa debata prowadzona równocześnie na gruncie psychologii, socjologii, filozofii czy językoznawstwa, ale sama różnorodność ujęć na gruncie jednej nauki. W ten sposób powstał w językoznawstwie pewien szereg teorii stereotypii, będących wynikiem wzajemnego przenikania się nauk społecznych (Dyoniziak 2006: 13).

2. Stereotyp w diachronii

Badając pojęcie stereotypu w diachronii można wyróżnić dwie epoki adekwatne do odpowiedniego stanu definicyjnego jednostki. Pierwszą nazwałabym *okresem przedlippmannowskim*, kiedy słowo *stereotyp* funkcjonowało w wąskim zakresie terminologicznym, oznaczając przyrząd stosowany w drukarstwie. To znaczenie stało się bazą do rozszerzenia metaforycznego, dzięki któremu słowo zaczęło funkcjonować w języku ogólnym (a nie tylko specjalistycznym), jako „to, co się nie zmienia, to co zawsze pozostaje takie samo” (Le Grand Dictionnaire Universel du XIXème siècle) (...) „to, co stanowi, znaczy automatyzm” (Le Grand Dictionnaire Universel du XXème siècle)¹.

Koncepcja naukowa stereotypu pojawiła się wraz z teorią Lippmanna (1922), który pojmował stereotyp jako „obrazy w umyśle”, umożliwiające funkcjonowanie społeczne jednostki, schematy myślowe reprezentujące rzeczywistość społeczną i umożliwiające jej percepcję (ibid.: 87). Teoria stereotypu Lippmanna stała się przyczyną dyskusji naukowej między innymi na gruncie psychologii i filozofii (np. filozofii języka: Putnam 1975).

---

¹ Cytaty ze źródeł w języku francuskim w tłumaczeniu własnym autorki.

Epokę naukową badań nad stereotypem należałoby podzielić na dwa okresy.

Okres pierwszy to ten, w którym postrzegano stereotyp jako zjawisko negatywne. Wielu badaczy zakładało a priori, że skoro mamy do czynienia z nadmierną generalizacją, z niepełną charakterystyką, jest to jakieś zafalszowanie rzeczywistości (Kurcz 2000: 17).

Okres drugi rozpoczyna się wraz z nastaniem kognitywizmu (Piaget 1958; Rosch 1975, 1977), definiującego stereotyp jako schemat niezbędny w systemie poznawczym człowieka uznanego za jednostkę społeczną, jako jeden z mechanizmów kategoryzacji.

3. Stereotyp na gruncie językoznawstwa

W swej pracy poświęconej stereotypii Amossy zwraca uwagę, iż definicja stereotypu jest różna w zależności od dziedziny nauki, w której się pojawia (Amossy 1991: 30). Twierdzenie to wydaje się oddawać tylko część prawdy. Otóż wielokierunkowość badań nad stereotypią i interdyscyplinarność zjawiska spowodowała wspomniane już wcześniej zróżnicowanie pojęciowe na gruncie jednej nauki: językoznawstwa (Dyoniziak 2006: 19–35).

Badając „karierę” naukową stereotypu w tej dziedzinie można by wyróżnić za Chlebłą trzy kierunki definicyjne (Chlebda w: Anusiewicz, Bartmiński 1998: 32):

- formalny
- semantyczny
- semantyczno-formalny.

Pierwszy zaproponowany kierunek jest pierwotny w stosunku do dwóch pozostałych i opiera się na skostnieniu formalnym (składniowym). Istnieją typologie, dla których punktem wyjścia jest ten właśnie czynnik. Schapira (1999: 2) klasyfikuje jako stereotyp językowy wszystkie znaki językowe, których forma (signifiant) składa się co najmniej z dwóch elementów skostniałych.

Kierunek semantyczny zapoczątkował Putnam (1970, 1975) uznając stereotyp za niezbędny w komunikacji społecznej i wpisując go w nowoczesną teorię znaczenia semantycznego poszerzoną w stosunku do teorii składników koniecznych i wystarczających. Dzięki Putnamowi i jego kontynuatorom (Melka Teichroew 1986, 1985) teoria znaczenia uległa poszerzeniu, a sam stereotyp językowy wpisując się w teorię znaczenia znalazł się tym samym w sferze mechanizmów poznawczych i kulturowych jednocześnie. Na teorię semantyczną Putnama, która oparła definicję leksykalną na wartościach stereotypowych, czyli takich, które stanowią element wiedzy potocznej, wspólnej danej zbiorowości społecznej, koniecznej dla normalnego funkcjonowania komunikacji w jej obrębie nałożyła się później teoria prototypu (Kleiber 1990) zainspirowana badaniami psychologicznymi z zakresu kategoryzacji.

Kierunek trzeci, semantyczno-formalny, stanowi złożenie dwóch poprzednich metodologii badań nad stereotypem w językoznawstwie, bierze więc pod uwagę stałą zawartość semantyczną jednostek skostniałych (koncepcja podwójnego stereotypu wg Szkoły Lubelskiej). Owocem prowadzonych na tym gruncie badań jest teoria *Językowego Obrazu Świata* (Bartmiński 1999, 2006).

4. Stereotyp w synchronii

W językoznawstwie współczesnym teoria stereotypu pojawia się szeroko na gruncie badań leksykologicznych i tekstologicznych.

4.1. Stereotyp w badaniach leksykologicznych

Celem wymienionych badań jest doprowadzenie do ustalenia poszerzonych definicji leksykalnych, czyli do tzw. definicji kognitywnej, która zdaniem Wierzbickiej stawia sobie zadanie bycia prawdziwym portretem danego pojęcia (1985: 39). Kleiber wspomina o modelach semantycznych, które powinny oddać całkowitą złożoność sensu nie ograniczoną do cech koniecznych i wystarczających (Kleiber 1990: 189–190). „(...) semantyczne definicje słowa (...) muszą uwzględnić szerokie spektrum składników znaczeniowych, nie mogą natomiast ograniczać się do cech wystarczających i koniecznych” (Grzegorzczkowska Pajdzińska 1996: 99). Ideę tę realizuje bez wątpienia Szkoła Lubelska, będąca autorem koncepcji metodologicznej wspomnianego już *Językowego Obrazu Świata*.

Celem badań tej szkoły jest stworzenie struktury pojęciowej charakterystycznej dla języka polskiego, za pomocą której ludzie mówiący tym językiem ujmują (klasyfikują, interpretują) świat (Bartmiński 1999: 45). W nurt badań leksykologicznych, skupionych na kognitywnej definicji leksykalnej, tj. uwzględniającej cechy stereotypowe referentów, wpisuje się analiza języka wartości przeprowadzona dla języka polskiego (Puzynina 1997). Szereg cech semantycznych mających status cech dodatkowych (konotacji, wyrzucanych poza definicję leksykalną w ujęciu tradycyjnym) badanych leksemów takich jak *prawda*, *klamstwo*, *tolerancja*, itd. ustala się dzięki analizie etymologii, czy frazeologii. Są to jednak badania prowadzone w perspektywie jednego języka, tj. języka polskiego. Ujęcie tych badań w perspektywie komparatywnej byłoby niezwykle pożądane dla procesu komunikacji międzykulturowej. Dotychczasowe badania z tego zakresu skupiają się głównie na ustalaniu uniwersaliów w językowej konceptualizacji świata (Wierzbicka 2006)².

---

² Bartmiński podaje szczegółową listę prac poświęconych badaniom nad poszerzoną definicją leksykalną na gruncie języka polskiego (Bartmiński, 2006: 16–19).

4.2. Stereotyp w badaniach tekstologicznych

4.2.1. Stereotyp a relacje logiczne w tekście

W językoznawstwie współczesnym teoria stereotypu pojawia się również na gruncie badań tekstologicznych i dotyczy teorii dyskursu. Pojęcie stereotypu wykorzystywane jest do tłumaczenia mechanizmu deiksy, którą w tekście realizują niektóre wyrazy służące wskazywaniu. Chodzi o dwie funkcje deiktyczne:

- funkcję anaforyczną, lub anaforę realizowaną przez grupę wyrazów odpowiedzialnych w tekście za wskazywanie wcześniejszych jego fragmentów.
- funkcję kataforyczną, lub kataforę będącą funkcją przeciwstawną do poprzedniej, czyli taką, która jest skupiona na określonych grupach wyrazów odpowiedzialnych za wskazywanie w tekście naprzód (Tezaurus terminologii translatorycznej, 1993).

Obydwa zjawiska odgrywają decydującą rolę w budowaniu spójności tekstu. Spójność wypowiedzi to gwarant jej poprawności. Innymi słowy jest to związek znaczeniowy pomiędzy poszczególnymi elementami budującymi wypowiedź, realizujący się często poprzez odesłania do wiedzy pozajęzykowej, a mający swoje wykładniki językowe, formalne, tj. gramatyczne, leksykalne, syntaktyczne i graficzne.

Dzięki zaproponowanej przez Putnama definicji znaczenia leksykalnego szerszej w stosunku do arystotelesowskiej koncepcji cech koniecznych i wystarczających, bo ujmującej tzw. cechy stereotypowe tłumaczy się dziś zjawisko anafory asocjacyjnej. Jednym z podejść metodologicznych w badaniach nad wymienionym typem anafory, obok podejścia dyskursywno-kognitywnego, jest podejście leksykalno-stereotypowe, które autor tłumaczy w sposób następujący: Anafora asocjacyjna opiera się na relacji a priori, która stanowi część naszej wiedzy kolektywnej o świecie (Kleiber 2001: 92).

- (1) *Kupiłem pióro, ale już złamałem stalówkę.*
- (2) *Przybyliśmy do miasteczka. Kościół stał na wzgórzu.*
- (3) *Policjanci przyjrżeli się samochodowi. Koła były całe obłoczone.*
- (4) *Schronił się pod starą lipą. Pień był cały popękany.*

Leksem *stalówka* aktywizuje w dyskursie proces interferencyjny wstecz, relacja między leksemami *stalówka* i *pióro* stanowi relację skonwencjonalizowaną, łączącą w sposób stereotypowy obiekty z poznanej rzeczywistości. Jest to jeden ze sposobów porządkowania ludzkiego poznania. Stereotyp ma zatem potencjał kognitywny, z którego korzystamy w komunikacji i bez którego komunikacja nie mogłaby zaistnieć w sposób udany. Wnioskowanie zasadza się na poziomie

podstawowym kategoryzacji (Kleiber 2001: 94), aktualizowane są następujące relacje stereotypowe:

pióro – stalówka
miasteczko – kościół
samochód – koło
lipa – pień

Technika anaforyzacyjna nie polega więc tu na zastąpieniu wyrażenia anaforyzowanego (antecedensa) przez element językowy, najczęściej zaimek wskazujący, zaimek osobowy, względny (przy zdaniach relatywnych), który nie ma własnego sensu i stanowi swoisty odsyłacz (wstecz) do wcześniej użytego poprzednika relacji anaforycznej tak jak w przykładzie nr 5:

(5) *Kasia czekała na Piotra, ale on nie przyszedł.*

Spójność logiczna tego tekstu opiera się na odwołaniu do wyrażenia anaforyzowanego *Piotr* poprzez użycie w funkcji wyrażenia anaforyzującego zaimka osobowego (*on*).

Taka relacja anaforyczna stanowi niewątpliwie relację prototypową zjawiska anafory, które nie zawsze opiera się na wykładnikach językowych tzw. niesamodzielnymi, nie posiadających własnego desygnatu. Zjawisko anafory asocjacyjnej zasadza się na aktualizacji w wyniku inferencji relacji semantycznej łączącej poszczególne leksemy stanowiącej część znaczenia, bądź stereotypu danego referenta. Cały szereg użyc leksykalnych odwołujących się na zasadzie anafory do określonego referenta wyrażonego eksplicytnie lub nie, czyli domyślnego w dyskursie jest realizowanych przez lokutorów dzięki połączeniom stereotypowym. Niewątpliwie nie jest to jedyne podejście metodologiczne w badaniach nad anaforą asocjacyjną. Nie wszystkie aktualizacje leksemów w dyskursie odwołujące się do poprzednika (antecedensa) opierają się na asocjacjach stereotypowych będących częścią znaczenia danego obiektu.

(6) *Starsza kobieta żyła samotnie. Umarła w tajemniczych okolicznościach. Zabójca nigdy nie został odnaleziony.*

W powyższym przykładzie nie ma relacji asocjacji stereotypowej między poprzednikiem *umrzeć* i następnikiem *zabójca* (Kleiber 2001: 105). O połączeniu semantycznym mającym miejsce pomiędzy antecedensem a wyrażeniem anaforycznym decyduje zgodnie z podejściem dyskursywno-kognitywnym (ibid.: 101–110) zasada spójności tekstu. Polega ona na tym, iż zdanie, które następuje jest pojmowane jako ten fragment tekstu, który mówi coś, czyli odsyła do obiektów wprowadzonych w zdaniach poprzednich. Należy stwierdzić, zgodnie z analizą zjawiska anafory asocjacyjnej w tekście, iż obydwa podejścia są słuszne i komplementarne w zależności od natury omawianej relacji logicznej.

Analogicznie do problemu anafory asocjacyjnej można przedstawić zjawisko katafory, które nie ogranicza się jedynie do postaci prototypowej, tej wskazywanej najczęściej. Jej prototypowość realizuje się wtedy, gdy referencja realizuje się za pomocą dwóch wykładników językowych, z których pierwszy, zapowiadający (w przykładzie 7 jest to zaimek osobowy *ja*) nie jest samodzielny w przeciwieństwie do następnika (w przykładzie 7 jest to nazwa własna, *Genowefa*).

(7) *Jeśli ją zobaczysz, powiedz Genowefie, że znalazłam jej książkę.*

Zjawisko katafory może opierać się również na połączeniach stereotypowych w ramach znaczeń poszczególnych wyrazów użytych w tekście.

(8) *Przednie reflektory były ubłocone. Policja zatrzymała samochód.*

(9) *Kościół stał na wzgórzu. Znaleźliśmy się w miasteczku osamotnieni.*

Pojedyncze leksemy, które mają status leksemów samodzielnych, bo odnoszących się do określonego, własnego desygnatu – referenta (w przykładzie 8 i 9 są to: *przednie reflektory* i *kościół*) odsyłają w tekście do jednostki leksykalnej, która następuje – następnika (w przykładzie 8 i 9 są to: *samochód* i *miasteczko*). Wyrażenie kataforyczne musi być na tyle kompletne, by doprowadziło do poprawnej rekonstrukcji następnika. Innymi słowy, potoczna wiedza stanowiąca element rozszerzonej definicji leksemu w funkcji wyrażenia kataforycznego I następnika powinna doprowadzić do ustalenia w drodze inferencji stereotypowej relacji między jednym a drugim desygnatem. Poprawność przeprowadzonej operacji wnioskowania stanowi warunek spójności tekstu.

Wychodząc poza problem funkcji deiktycznej należy stwierdzić, iż stereotyp pojmowany jako element systemu kognitywnego człowieka (wartość semantyczna o pewnych cechach tj. stałość, wartościowanie) odgrywa ważną rolę w procesach inferencji nastawionych na interpretację semantyczną wypowiedzi lub tekstu.

4.2.2. Stereotyp a zjawisko defrazeologizacji

W językoznawstwie współczesnym teoria stereotypu staje się wyjściową w analizie zjawiska defrazeologizacji, powszechnie stosowanej między innymi w sloganie reklamowym i w tytule prasowym. Stereotyp rozumiany zgodnie z koncepcją Bartmińskiego jako stała forma językowa, której przypisana jest stała wartość semantyczna staje się często materiałem, na którym dokonuje się szeregu zmian językowych. W wyniku tego powstają niejednokrotnie ciekawe wyrażenia okazjonalne, odbiegające od systemowo utrwalonej postaci wyrażenia wyjściowego i tworzące tym samym nowe relacje formalne i semantyczne.

Użycie stałego związku wyrazowego wymaga, aby frazeologizm w tekście występował w utrwalonej postaci i pojawiał się w charakterystycznym

dla siebie otoczeniu leksykalnym (Dziamska-Lenart, 2006: 33). Mowa tu o łączliwości leksykalnej, która w przypadku związków frazeologicznych jest ograniczona. Zjawisko defrazeologizacji wiąże się z szeregiem możliwych zmian w obrębie formy jednostki wyjściowej i tym samym często w obrębie jej znaczenia. Defrazeologizację można więc zdefiniować jako zjawisko polegające na modyfikacji w zakresie danego związku zleksykalizowanego, której dokonuje się za pomocą zmian leksykalnych, semantycznych i stylistycznych. Niestandardowe użycie związku w dyskursie powoduje zmianę znaczenia wyjściowego. Defrazeologizacja opiera się więc na zjawisku skostnienia (leksykalizacji) i stereotypii językowej, ponieważ tylko stały związek wyrazowy o skonwencjonalizowanym użyciu może stać się przedmiotem deleksykalizacji w języku (Schapira, 1999: 145). Analiza omawianego zjawiska pozwala wyróżnić cały szereg innowacji frazeologicznych. Przedstawię kilka z nich:

– adaptacja (realizacje na bazie schematu stereotypu)

(10) *Jak Europa z Azją* (Newsweek, 17.07.06)

→ Tematem artykułu są stosunki Europy z Rosją.

Syntagma *Jak Europa z Azją* (E_1) została oparta na strukturze będącej frazeologizmem – *jak pies z kotem* (E_0) stanowiącej predykat okoliczności i odpowiadającej na pytanie *jak?* („w niezgodzie”; zob. Skorupka 1999: *pies*). Powstała struktura kontynuuje znaczenie jednostki wyjściowej E_0 . (W artykule czytamy: *Logika wskazuje więc, że Rosja jest naturalnym sojusznikiem Zachodu w rywalizacji z Chinami i światem islamu. Ale logika ta, ku zdumieniu zachodnich polityków, nie chce się sprawdzać. Rosja sprzedaje nowoczesne technologie wojskowe Chinom, a technologie jądrowe – Iranowi. I jednych, i drugich traktuje jak sojuszników przeciwko Zachodowi, w którym z kolei widzi – tak jak zawsze – jeśli nie głównego wroga, to głównego rywala. To też jest logiczne. Tylko według innej logiki, niezrozumiałej dla Zachodu, natomiast oczywiście dla każdego Rosjanina, nawet niewykształconego. Chiny, Arabowie czy Persowie nigdy Rosji nie upokorzyli – a Zachód tak.* Kulturowy stereotyp niezgody między dwoma agensami: psem i kotem, powstały wskutek utrwalonej percepcji społecznej zostaje zastąpiony inną sytuacją postrzeżeniową, wynikającą z relacji politycznych na szczeblu międzynarodowym.

(11) *Jak ojciec z biskupem* (Newsweek, 12.08.06)

→ W artykule jest mowa o konflikcie pomiędzy Dominikanami a biskupami katolickimi polegającym na różnej wizji polskiego Kościoła w realiach społeczeństwa XXI wieku.

Przykład 11 obrazuje produktywność struktury wyjściowej E_0 : *jak pies z kotem* i stanowi kolejny wariant aktualizacji dyskursywnej podtrzymującej znaczenie metaforyczne jednostki wyjściowej E_0 .

– innowacje semantyczne (znaczenie składnikowe)

(12) *Jan Paweł patrzy z góry* (Gazeta.pl, 29.03.06)

→ Artykuł ukazał się w związku z pierwszą rocznicą śmierci Ojca Świętego.

W tym przypadku zjawisko zastosowanej gry językowej polega na braku odwołania do utrwalonego znaczenia frazeologizmu (*patrzeć z góry*: „traktować kogo, odnosić się do kogo lekceważąco, lub z pobłażaniem, okazywać komu swą wyższość, lekceważyć kogo lub co, nie zważać na co”; Skorupka 1999: *góra*). W miejsce interpretacji nieskładnikowej pojawia się tutaj odwołanie do znaczeń komponentów, czyli do znaczenia składnikowego. Powstały związek funkcjonuje jako luźne połączenie znaczące tyle, co suma jego składników. Kontekst nie zawiera takich elementów, które aktualizowałyby znaczenie przenośne (artykuł zaczyna się słowami: *Młodzi ćwiczą „Barwę”, przed kościołami stoją ogromne ekrany, artyści wybierają najpiękniejsze zdjęcia, a ogrodnicy kwiaty. Cała Polska szykuje się na uroczystości, które uczczą pamięć naszego Papieża*; dalej czytamy: *„Jestem pewien, że Ojciec Święty przygląda nam się z góry i że nas duchowo wspiera.” (...)* przyznaje ks. prałat Jakub Gil, proboszcz wadowickiej bazyliki.)³ Jeśli chodzi o stronę formalną, nie zauważam tu żadnych cech innowacji, nie występuje tu skrócenie, rozwinięcie, wymiana elementów leksykalnych, autor nie dokonał również żadnych zmian składniowych w zakresie kategorii gramatycznych poszczególnych elementów składowych prezentowanej jednostki.

– innowacje modyfikujące wymieniające

(13) *Mistrzostwa kontuzjami pisane* (Gazeta Wyborcza, 8. 05.06)

→ Artykuł mówi o szeregu kontuzji, które odnoszą gracze FIFA i powodują, iż mundialowy skład jest niepewny.

Jeden element leksykalny jednostki frazeologicznej (E_0) *coś jest widłami pisane*, czyli niepewne (Skorupka 1999: *widły*) został w strukturze (E_1) wymieniony na inny, dzięki któremu całość jest osadzona w realiach pewnego jednostkowego kontekstu. Znaczenie semantyczne E_0 jest przez E_1 kontynuowane.

(14) *Z motyką na globalizację* (Newsweek, 09/2008)

→ O bojkotach przez Niemców Nokii, która przenosi produkcję z Bochum do Rumunii i przywiązaniu do gospodarki narodowej charakterystycznym dla tej populacji.

³ Odnośnie różnych stopni defrazeologizacji zob. Dziamska-Lenart, G. (2006). Z zagadnień defrazeologizacji stałych związków wyrazowych [w:] Bąba, S. (red.) *Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka*, Wyd. Poznańskie, str. 33–43.

Przykład powtarza schemat modyfikujący opisany wcześniej (zob. przykład 13). Wymiana elementu leksykalnego powoduje aktualizację innego, co nie narusza natury predykatu zastosowanego w E_0 – jest to w dalszym ciągu predykat zorientowany na cel. Dokonana modyfikacja nie prowadzi do naruszenia zakresów łączliwości semantycznej (E_0 : *z motyką na słońce* użycie możliwe jedynie w połączeniu z następującymi czasownikami: *porywać się, rzucać się, zrywać się, iść na co* i znaczy „podejmować zadania niemożliwe do wykonania, ponad siły”; Skorupka 1999: *motyka*). W prezentowanym przykładzie dochodzi również do naruszenia stabilności struktury znaczeniowej frazeologizmu. E_1 (*z motyką na globalizację*) nie jest regularny znaczeniowo, podobnie jak wyrażenie wyjściowe, i utrzymuje znaczenie metaforyczne. Świadczy o tym kontekst wypowiedzi, w którym realizuje się znaczenie metaforyczne (*porywać się, rzucać się, zrywać się, iść na co*).

(15) *L'État, c'est la civilisation* (*Courrier International*, 8–14.09.05)
(tłum.: „państwo to cywilizacja”)

→ O chaosie w Nowym Orleanie po przejściu huraganu Katrina.

W tym przypadku zaimek osobowy mocny *moi* (pol. *ja*) został zastąpiony przez samodzielny element nominalny *civilisation*, co prowadzi do braku kontynuacji znaczenia wyjściowego. Najczęściej zmianom formalnym polegającym na wymianie danego elementu leksykalnego towarzyszą zmiany na poziomie signifié (Maingueneau 1984). Między znaczeniem jednostki wyjściowej E_0 a znaczeniem powstałej struktury E_1 zachodzi relacja antonimii, stwierdzenie *Państwo to cywilizacja* sprzeciwia się wizji państwa zarządzanego przez władcę absolutnego, co implikuje struktura wyjściowa, apoftegmat: *Państwo to ja*.

(16) *Fajka niezgody* (*Gazeta.pl*, 30.03.2006)

→ Artykuł podejmuje temat wystawienia w witrynie jednego ze sklepów w Rzeszowie emblematu papierosa, co spowodowało oburzenie ówczesnego ministra zdrowia.

Element leksykalny związku frazeologicznego wyjściowego E_0 (*fajka pokoju*) określający przynależność (czego?: *pokoju*) został zastąpiony innym elementem, który aktualizuje znaczenie przeciwne (czego? *niezgody*).

5. Podsumowanie

Reasumując należy stwierdzić, iż zjawisko stereotypu w językoznawstwie, różnie definiowane znajduje swoje miejsce w szeregu badań szczegółowych. Są to m.in. badania z zakresu leksykologii, zmierzające do ustalenia definicji kognitywnych zjawisk i obiektów z poznanej rzeczywistości. Są to również badania tekstologiczne, w których stereotyp pojawia się jako pewien zakres semantyczny, dzięki któremu realizują się relacje logiczne w tekście gwarantujące jego spójność. Ostatnio pojawiły się badania sytuujące się na granicy języka i prag-

matyki, a podejmujące opis zjawiska defrazeologizacji. Materiałem, na którym dokonuje się szeregu modyfikacji językowych jest niewątpliwie stereotyp (wyrażenie stereotypowe).

Bibliografia

- Amossy, R., Herscheberg Pierrot 1997. *Stéréotypes et clichés*, Paris: Nathan Université.
- Anusiewicz, J., Bartmiński, J. 1998. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki, *Język a kultura*, vol. 12, Wrocław: TPPW.
- Bartmiński, J. 1999. *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. 2006. *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wyd. UMCS.
- Dziamka-Lenart, G. 2006. Z zagadnień defrazeologizacji stałych związków wyrazowych. W: Bąba, S. (red.). *Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka*, Wyd. Poznańskie, 33–43.
- Dyoniziak, J. 2006. *Stéréotypes et langue. Image linguistique de la femme en français et en polonais*. Łódź: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Grzegorzczakowa, R., Pajdzińska, A. 1996. *Językowa kategoryzacja świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kleiber, G. 1990. *La sémantique du prototype*, Paris: PUF.
- Kleiber, G. 2001. *L'anaphore associative*, Paris: PUF.
- Kurcz, I. 2000. *Język stereotypów na tle ich zmiany*. W: „Słowa, słowa, słowa”...w komunikacji językowej. Red. M. Grabska. Gdańsk, 16–30.
- Lippmann, W. 1922. *Public Opinion*, New York.
- Lukszyn, J. (red.). 1993. *Tezaurus terminologii translatorskiej*, Warszawa: PWN.
- Mangueneau, D. 1984. Polyphonie, proverbe et détournement, *Langages*, 73, 112–125.
- Piaget, J. 1958. *Logique et perception*, Paris: PUF.
- Puzynina, A. 1997. *Słowo-wartość-kultura*, Lublin: PN KUL.
- Putnam, H. 1990. *Représentation et réalité*, Paris: Gallimard.
- Schapira, CH. 1999. *Les stéréotypes en français: proverbes et autres formules*, Paris: Ophrys.
- Skorupka, S. 1999. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wierzbicka, A. 1985. *Lexicography and conceptual analysis*, Ann Arbor: Karoma.
- Wierzbicka, A. 2006. *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin: UMCS.